

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.01.2025 ✓Accepted/Kabul:28.05.2025

DOI: 10.30794/pausbed.1612995

Research Article/Araştırma Makalesi

Rakhymbayeva, A. (2025). "Nüemizmatik Veriler Işığında Altın Orda Döneminde Saraycık'ın Tarihine Dair Bir İnceleme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 70, 13-27.

NÜMİZMATİK VERİLER IŞIĞINDA ALTIN ORDA DÖNEMİNDE SARAYCIK'IN TARİHİNE DAİR BİR İNCELEME

Aizhan RAKHYMBAYEVA*

Öz

Bu çalışma, nüemizmatik veriler ışığında Saraycık'ın tarihsel gelişimini inceleyerek, Altın Orda Devleti'nin siyasi yapısı ve politikalarının bu şehir üzerindeki etkilerini ve madenî paralara yansımalarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Altın Orda'nın önde gelen siyasi ve ekonomik merkezlerinden biri olan Saraycık, hanedan mücadeleleri, para reformları ve Moğol İmparatorluğu'ndan bağımsızlaşma süreçlerinde stratejik bir rol üstlenmiştir. Çalışmada, Altın Orda hanları döneminde basılan sikkeler, kronolojik olarak ele alınmış ve bu sikkelerin, dönemin siyasi politikaları, ekonomik yapısı ve İslamî etkiler doğrultusunda nasıl şekillendiği incelenmiştir.

Araştırma, Saraycık'ın Altın Orda Devleti'nin politik ve ekonomik yapısının bir yansıması olduğunu ve sikkelerin, bu süreçlerin anlaşılmasında temel bir kaynak niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Saraycık'ın tarihsel önemi, Altın Orda'nın iç dinamiklerine ve uluslararası ekonomik ilişkilerine ışık tutmasıyla ilişkilendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Saraycık, Altın Orda, Nüemizmatik veri, Sikke, Tarih.*

A STUDY OF THE HISTORY OF SARAYCIK IN THE GOLDEN HORDE PERIOD IN THE LIGHT OF NUMISMATIC DATA

Abstract

This study aims to analyze the historical development of Saraychik through numismatic data, examining the impact of the Golden Horde's political structure and policies on this city and their reflections on coinage. As one of the prominent political and economic centers of the Golden Horde, Saraychik played a strategic role in dynastic struggles, monetary reforms, and the processes of gaining independence from the Mongol Empire. The study chronologically examines the coins minted during the reigns of the Golden Horde khans and investigates how these coins were shaped by the political policies, economic structure, and Islamic influences of the period.

The research reveals that Saraychik represents a reflection of the political and economic structure of the Golden Horde and demonstrates that coins serve as a fundamental source for understanding these processes. Consequently, the historical significance of Saraychik is explained by its ability to shed light on the internal dynamics of the Golden Horde and its international economic relations.

Keywords: *Saraycık, Golden Horde, Numismatic data, Coin, History.*

*Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, ANKARA.
e-posta:aizhan.rakhymbayeva@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5856-8561>)

1. GİRİŞ

Saraycık, Cüçi Ulusu'nun ilk yıllarında inşa edilmiş olup, Altın Orda Devleti'nin İrtiş Nehri'nden Tuna Nehri'ne kadar uzanan geniş coğrafyasını idari ve stratejik açıdan destekleyen önemli şehirlerinden biri olmuştur. Bu şehirler, başlangıçta hanedan üyeleri, noyanlar ve diğer idareciler için sarayların ve idari yapıların inşa edildiği merkezler olarak planlanmıştır. Ancak zamanla bu merkezî yapılar etrafında zanaatkârlar, tüccarlar, serbest meslek sahipleri ve farklı sosyal gruplardan insanların yerleşimleriyle birlikte şehirler daha geniş ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Saraycık, bu tür şehirlerin önde gelen bir örneği olarak Altın Orda'nın siyasi, idari ve ekonomik organizasyonunda önemli bir konumda yer almıştır (Fedorov-Davidov, 1976: 114).

Saraycık şehrinin kalıntıları, günümüzde Kazakistan'ın batısında, Atırau şehrinin yaklaşık 50 kilometre uzağında, Yayık Nehri'nin sağ yakasında yer almaktadır (Tasmağambetov ve Samaşev, 2001: 55), (Şekil 1). Saraycık'a ilişkin bilinen en erken kayıt, Arap gezgini İbn Battuta'ya aittir. 1333-1334 yıllarında Saraycık'ı ziyaret eden İbn Battuta'nın kitabında bu şehrin adı Saraycuk olarak geçmektedir. O, "Cûk" kelimesinin küçük anlamına geldiğini belirterek Saraycık'ı "Saray'ın küçük versiyonu" olarak tanımlamış ve onun Ulu Su (Yayık) dedikleri, muazzam büyüklükte bir nehrin kıyısında kurulduğundan bahsetmiştir (Battuta, 2004: 399). Tarihî kaynaklarda yer alan bilgilere göre bu şehir, Batu Han (1227-1255) tarafından kurulmuştur. Bu bağlamda, Ebûlgazi Bahadır Han (1644-1664) şu ifadeleri aktarmaktadır: "Berke Han, han olduktan sonra ulu şöenler düzenleyip çok armağanlar dağıttı... Sonunda bir gün atlanıp ağabeyinin (Batu Han) kurduğu Saraycık şehrine gitti. Burada, Buhara'dan çok kervan geldiğini gördü" (Ebûlgazi Bahadır Han, 2020: 130).

Şekil 1. Saraycık Yerleşimi (Kazakistan Saraycık Devlet Tarihi ve Kültürel Müzesi ve Koruma Alanı).

Saraycık şehrine dair bir başka kayda, Ötemiş Hacı'nın *Cengiz-name* adlı eserinde rastlanmaktadır. Ötemiş Hacı'nın aktardığına göre Saraycık, Berke Han'ın tahta çıkış sürecinde stratejik bir öneme sahip olmuştur. Berke Han, Buhara'dan bir şeyhin duasıyla tahta çıktığında, Ürgenç'ten Saraycık'a kadar olan süreçte çevresinde 500 kişilik bir grup toplanmış; ancak Saraycık'tan itibaren bu sayı artarak 1500 kişiye ulaşmıştır. Ötemiş Hacı, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Ürgenç'ten Saraycık'a gitti. Söylerler (ki), Saraycık'a gittiğinde 500 kişi toplandılar. Saraycık'tan geçtiler, İtil Nehri'nin kıyısına varıncaya kadar da 1500 kişi toplandılar" (Ötemiş Hacı, 2020: 42).

Avrupa ile Asya arasında uzanan kıtalararası kervan yolunun işlevselliğini destekleyen stratejik coğrafi konumu, bu şehrin hızlı gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Saraycık, Avrupa ülkelerinden ve Altın Orda'nın başkentleri olan Saray Batu ve Saray Berke şehirlerinden Harezmi, İran, Hindistan ve Çin şehirlerine uzanan transkitasal kervan yolunun güvenliğini sağlamıştır. Bu güzergâh, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Doğu ile Batı arasındaki en önemli ticaret yollarından biri olmuştur (Dzhanguzhiyev vd., 2024: 187).

Gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar, Saraycık'ın Altın Orda'nın kuzey bölgeleriyle hem Yayık Nehri boyunca uzanan kara yolları hem de nehir taşımacılığı aracılığıyla yoğun bağlantılara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle orman ve taş malzemelerden yapılmış inşaat unsurlarının, sarayların ve zengin konutların dekoratif iç mekânlarında kullanılan taş ve demirden işlenmiş mimari parçaların varlığı, bu ilişkinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Samaşev vd., 2006: 81).

Altın Orda döneminde, siyasi olaylar ve hanların politikaları yalnızca yazılı kaynaklarda değil, aynı zamanda basılan madeni paralarda da etkisini göstermiştir. Madeni paralar, bir yandan dönemin ekonomik dinamiklerini yansıtırken, diğer yandan hanedan otoritesinin ve siyasi süreçlerin izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda, Altın Orda'nın önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri olan Saraycık, hem siyasi hem de ekonomik olayların şekillendiği bir şehir olarak dikkat çekmektedir. Şehrin yazılı kaynaklarda sınırlı bir şekilde yer alması, tarihi ve siyasi süreçleri anlamada arkeolojik bulguları ve özellikle nümizmatik materyalleri temel bir kaynak hâline getirmiştir.

Saraycık'ta bulunan sikkeler hanların politikalarının ve siyasi güç mücadelelerinin ekonomik sistem üzerindeki etkilerini ortaya koymakta; şehrin Altın Orda içindeki stratejik ve siyasi konumuna ışık tutmaktadır. Ancak, nümizmatik çalışmalar genellikle sikkelerin fiziksel özelliklerine odaklanarak arkeolojik analizler yapmaktadır. Bu da üzerlerindeki detayların tarihsel bağlamla ilişkisinin yeterince ele alınamamasına sebep olmaktadır. Bu durum, sikkelerin hem bir belge hem de tarihî süreçlerin bir yansıması olarak kullanımını sınırlamaktadır. Bu çalışma, bu eksikliği gidermek amacıyla, nümizmatik veriler üzerinden Saraycık'ın tarihî süreçlerini analiz etmeye ve sikkelerin Altın Orda'nın siyasi yapısı ve politikalarıyla olan ilişkisini incelemeye odaklanmaktadır.

Son yıllarda elde edilen yeni nümizmatik materyaller ve artan kazı çalışmaları, Saraycık'ın tarihî, ekonomik ve siyasi yapısına ilişkin daha derinlemesine ve kapsamlı bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlamış; Altın Orda dönemi içindeki konumunun yeniden yorumlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, çalışma, nümizmatik veriler aracılığıyla Saraycık'ın tarihî süreçlerini analiz ederek, Altın Orda'nın siyasi yapısının ve politikalarının bu şehre ve basılan paralara nasıl yansıdığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Saraycık şehri üzerine arkeolojik araştırmalar, XIX. yüzyılın 30'lu yıllarında başlamış ve zamanla gelişmiştir. 1937'de N.K. Arzyugov, 1950'de A.H. Margulan ve sonraki dönemlerde diğer araştırmacılar tarafından Saraycık'ta gerçekleştirilen kazılara dayanan bilimsel yayınlar, nümizmatik materyalin incelenmesini büyük ölçüde ihmal etmiştir. Çeşitli çalışmalarda Saraycık'ta bulunan sikkelere ilişkin bilgiler yalnızca münferit buluntular bağlamında ve sınırlı bir şekilde ele alınmıştır (Fedorov-Davidov, 1965: 216).

Altın Orda dönemi Saraycık yerleşiminin sistematik incelenmesi, 1996 yılında Batı Kazakistan Arkeoloji Ekspedisyonu tarafından Zaynolla Samaşev'in liderliğinde başlamış (Gonçarov, 2001: 179) ve aralıklarla 2022 yılına kadar devam etmiştir (Samaşev, 1998; Tasmagambetov ve Samaşev, 2001; Samaşev vd., 2006; Samaşev ve Plahov, 2017; Petrov vd., 2022; Petrov vd., 2023; Ahmetova vd., 2022).

Saraycık, kültürel katmanlarının oluşum süreci karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahip olan bir yerleşimdir. Bölgede gerçekleştirilen kazılarda bronz çağına ait taş araçlar ve erken demir çağına ait ok uçları gibi buluntular tespit edilmiştir. Bununla birlikte XI-XII. yüzyıllara tarihlenen konut kalıntılarının ve el yapımı seramik parçalarının varlığı, Saraycık'ın bu dönemlerde bir yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Ancak şehrin sistematik bir yerleşim merkezi hâline gelmesi, Altın Orda dönemine rastlamıştır (Samaşev vd., 2006: 81). Şehir, yüzyıllar boyunca farklı dönemlerde gelişim ve gerileme süreçlerinden geçmiş; yıkımların ardından genellikle geniş çaplı yeniden inşa ve planlama faaliyetleri gerçekleşmiştir. Uzun süreli yerleşim faaliyetleri sonucunda yalnızca doğal toprak katmanları değil, aynı zamanda önceki dönemlere ait kültürel katmanlar da yer değiştirmiştir. Bunun yanı sıra, yapı malzemesi temini amacıyla bazı kültürel katmanlarda kazıların yapılması, katmanların analizini daha da zorlaştırmıştır. Sokak yüzeylerinin, çevredeki avlu ve iç mekânlara kıyasla farklı yüksekliklerde bulunması ise topografik ve stratigrafik çalışmaların karmaşıklığını artırmıştır (Petrov vd., 2023: 858). Bu bağlamda nümizmatik materyaller, katmanların kronolojisinin ve fonksiyonlarının tespitinde belirleyici bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

2000'li yılların başında gerçekleştirilen kazılarda yaklaşık 1000 adet sikke bulunmuş ve bu buluntular E. Yu. Gonçarov tarafından incelenerek sonuçları yayımlanmıştır (Gonçarov, 2005: 9-12). Z. Samaşev, arkeolojik çalışmaları sonucunda sikkelerin türlerini, dolaşımını ve ekonomik sistemdeki yerini analiz ederek Altın Orda'nın ekonomik dinamiklerine ışık tutmuştur (Samaşev vd., 2006). Kazılarda elde edilen yaklaşık 500 sikke, Almatı'daki Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Müzesi'ne devredilmiş ve kataloglanmıştır. 1996-2022 yılları arasında yürütülen yoğun arkeolojik kazılar sırasında, XIV. yüzyıla tarihlenen toplam sekiz sikke defnesi tespit edilmiştir. Bu definelerden toplam 392 adet gümüş ve bakır sikke elde edilmiştir. (Petrov vd., 2023: 866).

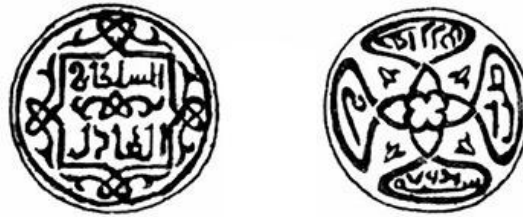
2. SARAYCIK'TA BULUNAN SİKKELER VE TARİHSEL ÖNEMİ

Saraycık yerleşim alanında şimdiye kadar tespit edilen en erken tarihli sikke, Batu Han'ın torunu Mengü Timur (1266-1282) dönemine ait bir dirhemdir. Bu sikke, yerleşim yerinin kültürel katmanlarının en alt kısmında bulunmuş olup İtil üzerindeki Ükek şehrinde darp edilmiştir (Şekil 2). Mengü Timur'un hükümdarlığı sırasında, Altın Orda Hanlığı ilk kez doğrudan kendi adını taşıyan sikkeler bastırmaya başlamış, böylece hanlık otoritesi parasal sembollerle de görünür hâle gelmiştir. İlk örnekler 1266/67 yıllarında Kırım'da basılmış; ardından Bulgar ve Solhat (Kırım) gibi merkezlerde bu uygulama yaygınlık kazanmıştır (Ağat, 1976: 46). Ayrıca Saray, Bilyar, Kerman ve Harezm gibi şehirlerde de anonim sikkeler darp edilmiştir (Savelyev, 1858: 269; Singatullina, 2003: 32-37). Ükek dirhemleri genellikle ince yapılı ve düşük kaliteli gümüşten üretilmiştir. Bu döneme ait sikkelerde ilk kez Cüçi Ulusu'nun hanının adına rastlanmıştır. Daha önceki dönemlerde ise sikkeler Halife Nâsir Li-Dinillâh'ın adıyla darp edilmiştir. G.A. Fedorov-Davidov'a göre, bu tür sikkeler Berke Han (1257-1266) döneminde basılmış ve İslamî fikirlerin Cüçi Ulusu içerisinde benimsenmesini ve yayılmasını teşvik eden bir araç niteliği taşımıştır (Fedorov-Davidov, 2003: 10).

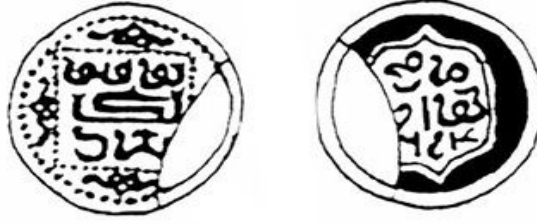
Şekil 2: Saraycık'ta bulunan, Ükek şehrinde basılmış Mengü Timur dönemine ait gümüş sikke örneği. Görsele sikkenin ön ve arka yüzü yer almaktadır. Ağırılığı 0,732 gramdır (Singatullina, 2003: 127, № 246).

Diğer dirhemler anonim olarak darp edilmiş olmakla birlikte, bazı örneklerde Cengiz Han sülalesine ait tamgalar yer almıştır (Şekil 3). Bu dönemde Altın Orda, hâlâ merkezi Karakurum'da bulunan Moğol İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Ancak Berke Han döneminde Cüçi Ulusu'nun Moğol İmparatorluğu'ndan ayrışma süreci başlamış ve bu sürecin bir sonucu olarak sikkelerde İslamî semboller görülmeye başlanmıştır. Mengü Timur döneminde, Altın Orda hanlarının isimlerinin yer aldığı ilk sikkeler basılmıştır. Bu sikkelerde ayrıca "sultan" ve "yüce" gibi İslamî unvanlar ve sıfatlara da yer verilmiştir (Fedorov-Davidov, 2003: 12).

Şekil 3: Saraycık'ta bulunan, anonim gümüş sikke örneği. Görsele sikkenin ön ve arka yüzü yer almaktadır. Çapı 15 mm, ağırlığı 0,9 gramdır (İvanov, 2000: 31).

Saraycık'ta bulunan ve XIII. yüzyılın sonlarına tarihlenen sikkelerden bir kısmı, Mengü Timur'un oğlu Tokta Han'ın (1290-1312) adıyla ilişkilendirilmektedir (Şekil 4). Bu sikkeler, tarihsel açıdan önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Ebülğazi Bahadır Han'ın aktardığına göre Tokta Han ve babası Mengü Timur'un mezarları Saraycık'ta bulunmaktadır (Ebülğazi Bahadır Han, 2020: 130). Ayrıca Altın Orda'nın diğer hükümdarlarından Canibek ve Berdibek Hanların da Saraycık'ta defnedildiği bilinmektedir. Z. Samaşev, Saraycık'ın önemini, Altın Orda hanlarının defnedildiği bir panteon hâline gelmesiyle daha da pekiştirdiğini belirtmektedir (Tasmağambetov ve Samaşev, 2001: 71). Bu durum, Saraycık'ın yalnızca siyasi bir merkez değil, aynı zamanda Altın Orda hanedanı için derin manevi değer taşıyan bir yer olduğunu göstermektedir.

Şekil 4. Saraycık'ta bulunan, Harezm'de basılmış Tokta Han dönemine ait bir gümüş sikke örneği. Görselde sikkenin ön ve arka yüzü yer almaktadır. Çapı 19 mm, ağırlığı 1,2 gramdır (Singatullina, 2003: 127, № 246).

Tokta Han'ın iktidara yükselişi, uzun ve zorlu bir süreç olarak dikkat çekmektedir. O, 1290 yılında birkaç yıl süren yoğun ve kanlı mücadeleler sonucunda Nogay'a karşı üstünlük sağlamış (Kurat, 1992: 129) ve 1299 yılında Nogay'ı kesin olarak mağlup ederek Altın Orda'nın mutlak hükümdarı olmuştur (Kamalov, 2009: 88-89). Bu süreçte Tokta Han'ın, Nogay'ın nüfuzunun güçlü olduğu Kırım ulusu ve Bulgar gibi Cüçi Ulusu'nun merkez bölgelerinden uzaklaşarak Saraycık'ta yandaşlarını örgütlediği ve taht mücadelesine yönelik hazırlıklarını burada yürüttüğü değerlendirilmektedir (Savelyev, 1858: 183). Tokta Han'ın hükümdarlık dönemine tarihlenen ve Saraycık'ta bulunan sikkeler arasında Hülâgû Hanedanı'na ait örnekler de yer almıştır. Bu sikkelerin Saraycık'a ulaşmasının büyük olasılıkla Altın Orda ile İran arasında gelişen ticari-ekonomik ve askeri-siyasi ilişkilerin bir sonucu olduğu düşünülmektedir (Samaşev vd., 2006: 82). Dönemin ilgi çekici yönlerinden biri de Tokta Han'ın, Müslüman olmadığı hâlde paralarında İslâmî sembollere ve unvanlara yer vermesidir (Kalan, 2012: 27). Bu tercih, onun İslâmî geleneklerle siyasal meşruiyet arasındaki ilişkiyi gözetten bir politika izlediğini göstermektedir.

Hülâgû ordularının İran'ı ele geçirmesinin ardından, Berke Han ile Hülâgû Han arasında Azerbaycan'ın verimli toprakları üzerinde başlayan mücadele, yüzyıl boyunca tarafların değişen başarılarıyla devam etmiştir (Kamalov, 2003: 39-41; Bostancı, 2021: 99; Orta, 2014: 63). Bu süreçte ortak çıkarlar ortaya çıktığında, taraflar arasında zaman zaman ateşkes yapılmıştır. Bu ortak çıkarlar, İran ve Cüçi Ulusu hanlarının göçebe aristokrasinin saldırgan tutumlarına karşı koyarak ele geçirilen toprakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlama çabalarını, ekonomik benzerlikleri, idarî yapıdaki ortak yönleri ve para ilişkilerini kapsamıştır. Hem İran'da hem de Cüçi Ulusu'nda temel para birimi dinar olup bir dinar altı dirheme eşit kabul edilmiştir. Sikkeler üzerinde benzer motiflere rastlanmıştır; yükselen güneşle birlikte aslan figürü ve geometrik rozetler gibi tasarımlar her iki devlette de yaygın olmuştur. Ayrıca para sistemi ve ticaretin düzenlenmesine yönelik benzer reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Gazan Han'ın İran'da, Tokta Han'ın ise Cüçi Ulusu'nda gerçekleştirdiği yönetim reformları sırasında, her iki taraf arasında uyumlu politikaların uygulanmış olması muhtemeldir. Bu durum, Saraycık'ta İran sikkelerinin bulunmasını açıklayan önemli bir tarihsel bağlam sunmaktadır (Fedorov-Davidov, 2003: 30). Söz konusu dönemde Altın Orda tahtında bulunan Mengü Timur (1266–1282), Berke Han'ın Memlûklerle kurduğu ittifakı sürdürmüş, buna karşılık İlhanlılara yönelik rekabetçi yaklaşımı koruyarak hanlığın çıkarlarını gözetmiştir. Bu temkinli ve dengeli dış politika anlayışı, Altın Orda'nın bölgedeki istikrarını korumasında etkili olmuştur (Yuvalı, 2004: 138; Kafalı, 1976: 59–60).

Ömer Diler'in tespitlerine göre, İlhanlılar döneminde sikke basımı yalnızca merkezi otoriteye bağlı kalmamış; eyalet yönetimleri, yerel idareciler ve bazı durumlarda ordu kumandanları da bu yetkiyi kullanmıştır. Bu durum, özellikle sınır ve geçiş bölgelerinde farklı siyasal otoritelerce basılmış sikkelerin eşzamanlı olarak dolaşımda olmasını mümkün kılmıştır. Ticaret yolları üzerinde stratejik bir konuma sahip olan Saraycık'ta İran kökenli sikkelere rastlanması bu çerçevede değerlendirilebilir. Sefer hâlindeki orduların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla faaliyette bulunan gezici karargâh darphanelerince basılan sikkelerin, yalnızca askerî değil, ekonomik dolaşımda da yer aldığı anlaşılmaktadır (Diler, 2006: 23). Bu sikkelerde yer alan figüratif ve sembolik öğeler – aslan, güneş, kuş gibi tasvirler – İlhanlılar ve Altın Orda görsel anlatı geleneğinde ortak bir kültürel zemine işaret etmekte; bu durum, iki devlet arasındaki ekonomik etkileşimin nümizmatik yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Nitekim her iki devletin para sisteminde 1 dinar = 6 dirhem esasına dayalı benzer bir yapı benimsenmiştir (Diler, 2006: 20). Saraycık'ta tespit edilen İran menşeli sikkeler, bu ortak para sisteminin ve karşılıklı ekonomik ilişkilerin somut bir yansıması olarak öne çıkmaktadır.

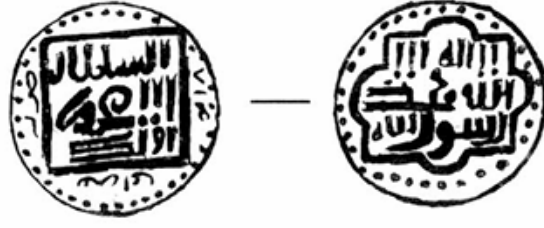
Tokta Han, iktidarı ele geçirdikten sonra bu gücü sürdürebilmek için ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamaya yönelik adımlar atmak zorunda kalmıştır. Hanedan savaşlarının yaşandığı bu dönemde (Kamalov, 2003: 75) sikkelerin gerçek değerleri ile belirtilen nominal değerleri genellikle örtüşmemiştir. Gümüşün dolaşımdan çekilmesi, devlet ekonomisinin zayıflamasına ve yasal ticaretin aksamasına yol açmıştır. Bazı sikke serilerinin anonim olarak, yani hükümdar adı belirtilmeden basıldığı bu dönemde dirhemlerdeki gümüş ağırlığı istikrarsız bir hâl almıştır. Bu sorunların çözümü için Tokta Han, 1293-1295 yıllarında ilk kapsamlı para reformunu gerçekleştirmiştir. Bu reform kapsamında dirhemler her yerde 1,365 gram ağırlığında darp edilmeye başlanmıştır. Sikkelerde Tokta Han'ın adı, bazen de "Nâsir Li-Dinillâh" ve "Gıyaseddin" gibi onursal unvanlarla birlikte yer almıştır. Tokta Han'ın adına basılan sikkeler, merkezden uzak eyaletler olan Kırım ve Harezm gibi bölgelerde de darp edilmiştir. Ayrıca sınırlı miktarda da olsa bakır sikkeler ilk kez dolaşıma sokulmuştur (Şekil 5) (Samaşev vd., 2006: 83).

Şekil 5. Saraycık'ta bulunan, Saray şehrinde basılmış Tohta Han dönemine ait bir gümüş sikke örneği. Görselde sikkenin ön ve arka yüzü yer almaktadır. Çapı 17 mm, ağırlığı 1,05 gramdır (Samaşev vd., 2006: 127).

1310–1311 yıllarında, Tokta Han döneminde ekonomik yapıyı yeniden düzenlemek ve siyasi istikrarı sağlamak amacıyla ikinci büyük para reformu gerçekleştirilmiştir. Bu reform yalnızca merkezle sınırlı kalmamış; Altın Orda'nın en uzak eyaletlerinde de etkili olmuştur. Süreç içerisinde eski sikkeler tedavülden kaldırılmış, yerlerine yüksek miktarda yeni dirhemler darbedilmiştir. Dirhemlerin ağırlığı 1,486 grama çıkarılarak para sistemine duyulan güvenin artırılması ve ekonomik dengenin sağlanması hedeflenmiştir (Fedorov-Davıdov, 2003: 156). Söz konusu reform, mali düzenlemelerin ötesine geçerek idarî yapıda da dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Aynı dönemde, devletin siyasi merkezi Bulgar'dan Saray'a taşınmıştır (Akıncı, 2020: 470). Bu değişim, yalnızca coğrafi bir merkez değişikliği değil; idarî örgütlenmenin güçlendirilmesi ve ekonomik merkezleşmenin derinleştirilmesi yönünde atılmış stratejik bir adım olarak değerlendirilmelidir. Saray çevresinde şekillenen yeni yapılanma, sonraki yıllarda para sistemi ve ticaret politikaları üzerinde kalıcı etkiler yaratmış; devletin ekonomik yönelimini büyük ölçüde etkilemiştir (Bostancı, 2021: 231). Altın Orda'daki bu reform süreci, dönemin Osmanlı kroniklerine de yansımıştır. Saraycık ve çevresindeki Kıpçak coğrafyası bazı erken dönem Osmanlı kaynaklarında sert ve savaşçı bir anlatımla betimlenirken, XV. yüzyıldan itibaren tarih yazımında daha olumlu ve yumuşak bir bakış açısının benimsendiği görülmektedir. Bu çerçevede Saraycık, Altın Orda'nın siyasi ve ekonomik mirasını yansıtan önemli merkezlerden biri olarak değerlendirilmiş; bu miras, Osmanlı-Kırım ilişkileri aracılığıyla Osmanlı dünyasına dâhil edilmiştir (Gündoğdu ve Çınar, 2021: 54).

Altın Orda Devleti, Özbek Han'ın 1312-1342 yılları arasındaki hükümdarlığı döneminde istikrarını sağlamış ve gücünün zirvesine ulaşmıştır. Bu dönemde üretilen büyük miktarda gümüş ve bakır sikkeler, devlet pazarlarında dolaşıma girmiş ve Özbek Han'ın ölümünden sonra dahi kullanılmaya devam etmiştir. Merkezi otoritenin güç kazandığı bu süreçte, valiler Özbek Han'a tam bir itaat göstermiştir. İslamiyet'i Altın Orda'nın resmi dini olarak kabul eden Özbek Han, İslam kültürünün toplumda yayılmasını desteklemiş ve sikkelerinde Kur'an-ı Kerim'in ilk ayetleri, ilk dört halifenin isimleri ile "Gıyas ed-dünya" ve "Gıyas ed-dünya ve'd-din" gibi onursal lakaplara yer vermiştir (Şekil 6) (Savelyev, 1858: 15).

Şekil 6. Saraycık'ta bulunan, Saray'da basılmış Özbek Han dönemine ait bir gümüş sikke örneği. Görsele sikkenin ön ve arka yüzü yer almaktadır. Çapı 18 mm, ağırlığı 1,36 gramdır (Klokov ve Lebedev, 2002: 77).

Sikkelerde ayrıca eski Türkçe “Kutlu olsun” ifadesi, şahin, aslan (veya pars), güneş ve çeşitli hayvan figürleri gibi gücü ve iktidarı simgeleyen tasvirler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, zengin geometrik ve bitkisel motifler ile Kova, Terazi, Yengeç, Akrep ve Balık gibi burç sembolleri dikkat çekmektedir. XV. yüzyılın ortalarında basılmış sikkelerde tavus kuşu, stilize çift başlı kartal ve altı yapraklı gül motifleri öne çıkmıştır. Bu sikkelerin uzun süre dolaşımda kalması ve yüksek tirajlarda basılması, Altın Orda şehirlerindeki ticari canlılığın ve halkın ekonomik refahının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Tasmağambetov ve Samaşev, 2001: 69).

1313 yılında Özbek Han, hanlık tahtı üzerindeki rakiplerini, özellikle Tokta Han'ın oğlu İlbasmış'ı saf dışı bırakarak mutlak hükümdar olmuştur. Bu süreçte, Harezm'de Tokta Han'ın valisi olan Kutluk Timur'un Özbek Han'a destek sağladığı bilinmektedir (Tizengauzen, 1884: 381). Bu olayların ardından büyük bir yetki kazanan Kutluk Timur, 1314-1317 yılları arasında Özbek Han'ın adını taşımayan sikkeler darp etmeye dahi teşebbüs etmiştir. Ancak daha sonra, devletin düzeni yeniden sağlanmış ve bu durum son bulmuştur. Bu gelişmelere, Özbek Han'ın İran hükümdarlarıyla olan ilişkilerinin de etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdarlığının ilk yıllarında bu ilişkiler oldukça gergin bir yapıya sahip olmuştur. 1320'li yıllarda, Özbek Han'ın orduları, İran'ın kuzeydoğusunda yer alan Horasan bölgesini ele geçirmek amacıyla Harezm üzerinden sevk edilmiştir. Ancak, 1323 yılında imzalanan barış antlaşmasıyla “hükümdarlar birbirleriyle barışmış ve bir anlaşmaya varmıştır” (Tizengauzen, 1884: 387). Bu olayların Saraycık sakinlerini de etkilediği, İran şehirleri Yezd ve Tebriz'den gelen sikkelerin bulunmasıyla bir dereceye kadar doğrulanmaktadır.

Özbek Han'ın hükümdarlığı sırasında devletin sınırları Batı Sibiry'a ve İrtiş Nehri'ne kadar genişlemiştir. Bu genişleme döneminde birçok şehir gelişmiş; Saraycık da bu kalkınmanın önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Arkeolojik çalışmalar, Özbek Han döneminde Saraycık'ın hızlı bir şekilde büyüdüğünü ve şehirde geniş sokaklar ile meydanlarla iyi planlanmış mahallelerin inşa edildiğini ortaya koymuştur (Safargaliyev, 1960: 65).

1333-1334 yıllarında Saraycık'ı ziyaret eden ünlü Arap gezgini İbn Battuta, şehir hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Saray'dan ayrıldıktan on gün sonra Saracuk (Saraycık) şehrine ulaştık... Irmağın üstünde Bağdat köprüsü gibi tekneler üzerine oturtulmuş bir geçit var. Şehre vardığımızda, arabaları çeken atlarla yaptığımız seyahat sona ermişti. Her atı dört dinar bir dirheme yahut daha ucuza sattık. Zira bu hayvanlar epey zayıf kalıyor ve ucuza gidiyor bu şehirde. Arabaları çekirmek için deve kiraladık. Şehirde pirifâni bir Türk ermişin zaviyesi vardı. Ona 'Ata' diyorlar, yani eb (baba) demek. Bizi ağırladı, hayır duasından mahrum etmedi. İsmi bilmediğim şehir kadısı da bizi buyur etti evine” (Battuta, 2004: 399-400).

Dönemin ticaret ve para ilişkilerinin düzenliliği hakkında 1330'lu yıllarda Floransalı tacir Francesco Pegolotti de şu bilgileri aktarmaktadır:

“Tacirlerin ifadelerine göre, Tana'dan Çin'e giden yolculuk hem gündüz hem gece tamamen güvenlidir. Ancak bir tacir bu yolculuk sırasında ölürse, tüm malı öldüğü ülkenin hükümdarına teslim edilir. Eğer yanındaki bir kardeşi veya yakın bir dostu onun kardeşi olduğunu beyan ederse, mallar ona teslim edilir ve bu şekilde korunmuş olur” (Pegolotti, 1936: 21).

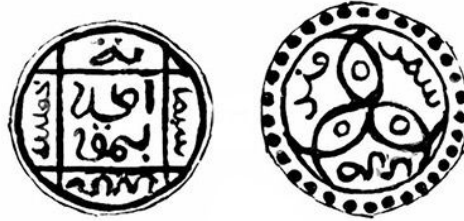
Bu bağlamda, Saraycık'ın transkitasal ticaret yolları üzerindeki konumu, şehrin ekonomik ve ticari hareketliliğini açıkça göstermektedir. Saraycık'ta, Ulus'un farklı şehirlerinden ve diğer devletlerden gelen sikkelerin bulunması,

bu ticari yoğunluğun doğal bir yansımasıdır. Özellikle, Özbek Han dönemine ait sikkeler arasında, Harezm’de darp edilmiş çeşitli tiplerin yer alması dikkat çekicidir. Bu sikkelerin tasarımı, devletin diğer şehirlerinde basılan sikkelerden farklılık göstermektedir (Şekil 7). XIV. yüzyılın sonlarında, bu sikkeler üzerinde eyerlenmiş bir at, pars ve balık gibi çeşitli tasvirler yer almaktadır. Ancak, bazı tasvirlerin anlamı karmaşık olup henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Saraycık’taki bu sikkeler, yalnızca ticari yoğunluğun bir göstergesi değil, aynı zamanda şehrin Altın Orda içindeki kültürel ve ekonomik farklılıklarını anlamaya yönelik önemli ipuçları sunmaktadır (Samaşev vd., 2006: 82).

Şekil 7. Saraycık'ta bulunan, Harezm'de basılmış Özbek Han dönemine ait bir bakır sikke örneği. Görsele sikkelerin ön ve arka yüzü yer almaktadır. Çapı 23 mm, ağırlığı 2,52 gramdır (İvanov, 2000: 29).

Diğer şehirler, başkent Saray dışında, sınırlı sayıda sikke ile temsil edilmektedir. Bu sikkeler arasında özellikle dikkat çekenler, stilize edilmiş bir dünya ağacına doğru yönelmiş iki oturan kuş figürü bulunan Hacı Tarhan pulları, Özbek Han’ın damgasını taşıyan Kırım pulları ve yıldızların arasında uçan bir şahin tasviri ile Ordu al-Muazzam (Toktamış’ın eski başkenti) pullarıdır. Ayrıca, İlhan Abu Said adına Tebriz darphanelerinde basılmış pullar ile altı yapraklı gül rozeti taşıyan Tebriz pulları da bu döneme özgü önemli örneklerdir. Bunun yanı sıra, üç yuvarlak halkadan oluşan karakteristik bir damgaya sahip üç sikke, Timur’un Semerkand ve Sıgnak darphanelerinde basılmıştır (Şekil 8) (Ahmetova vd., 2021: 112).

Şekil 8. Saraycık'ta bulunan, Semerkand'da Emir Timur adına basılmış, üç yuvarlak halkadan oluşan bir sikke örneği. Görsele sikkelerin ön ve arka yüzü yer almaktadır. Çapı 14 mm, ağırlığı 0,74 gramdır (Samaşev ve Tasmagambetov, 2001: 305).

1341 yılının sonbaharında Özbek Han’ın vefatının ardından, kardeşlerini saf dışı bırakan Özbek Han’ın ortanca oğlu Canibek Han, Altın Orda tahtına çıkmıştır. Canibek Han, kaynaklarda “adaletli, düzenli ve bilginlerin hamisi bir hükümdar” olarak tanımlanmış ve bu yönleriyle babası Özbek Han’a benzetilmiştir (Savelyev, s.20). İran ile mücadeleyi sürdüren Canibek Han, Tebriz’i ele geçirmiş ve burada kendi adına sikke darp ettirmiştir. Bu sikke serisine ait birkaç örnek, Horasan için verilen savaşlar sırasında Harezm ile bağlantının sağlandığı önemli bir ticaret merkezi olan Saraycık’ta bulunmuştur. Tarihsel kaynaklarda, Canibek Han’ın “Horasan’ı ele geçirene kadar sürekli olarak yeni ordular gönderdiği” ve bu savaşın 1357 yılında Horasan’ın fethiyle sonuçlandığı belirtilmektedir (Tizengauzen, 1884: 388).

Arkeolojik verilere göre, bu dönemde Saraycık’ta hem aile tipi konutlar hem de kamuya açık yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar, genellikle birbirini takip eden birkaç odadan oluşan, uzun bir duvar boyunca sıralanmış ve yatakhaneleri andıran bir plana sahip olmuştur. Yapının uzun duvarı boyunca bir koridor yer almış, odalar ise bu koridora açılan geçitlerle ayrılmıştır (Tasmagambetov ve Samaşev, 2001: 62).

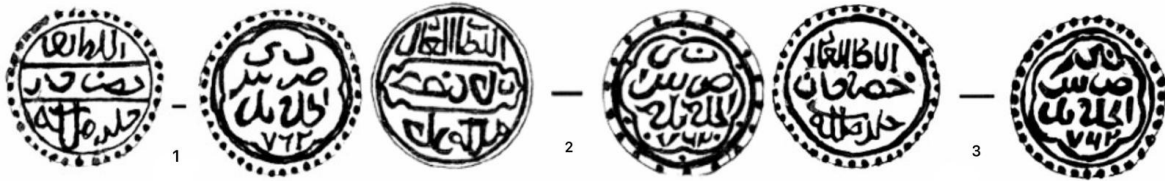
Saraycık pazarında, Canibek Han dönemine ait sikkelerin yoğun bir şekilde dolaşıma girdiği tespit edilmiştir. Özbek Han ve Canibek Han dönemlerine ait yaklaşık dört yüz sikke bulunmuş, bunların iki yüzü Özbek Han, diğer iki yüzü ise Canibek Han dönemine ait olmuştur. Ayrıca Azak ve Harezm'den gelen sikkeler, Canibek Han döneminde devletin farklı eyaletleri arasındaki sıkı ekonomik bağların sürdüğünü göstermektedir (Petrov vd., 2022: 388-389).

1360'lı yılların başlarından itibaren Altın Orda'da aristokrasi grupları arasında yoğunlaşan taht mücadeleleri ve iç çekişmeler dönemi başlamıştır. 1359 yılında Canibek Han'ın oğlu Berdibek, kardeşi Kulna tarafından öldürülmüş ve kısa bir süre için tahta geçen Kulna, yaklaşık altı ay sonra başka bir kardeşi Nevruz Han tarafından öldürülmüştür. Nevruz Han ise iktidarda bir yıldan az bir süre kalmıştır (Savelyev, 1858: 23). Bu döneme ait Saraycık'taki nümizmatik koleksiyon, az sayıda da olsa birbirine yakın miktarda geçici hükümdarlara ait sikkeler sunmaktadır. Bu sikkeler, devletin merkezi şehirlerinde ve Harezm'de darp edilmiştir (Ahmetova vd., 2022: 113).

Merkezi otoritenin zayıflaması, Harezm'deki Konuratlı Sufiler Hanedanı tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde oldukça güçlü ve bağımsız bir siyasi güç hâline gelen bu hanedan, komşu bölgelerin ekonomik ve siyasi hayatında etkin bir rol oynamıştır. Saraycık'ta kargaşa dönemine ait kültürel tabakalarda Harezm'de üretilmiş aydınlatma araçları, yemek takımları ve taş kazanlar gibi çok sayıda eşyanın bulunması, Harezm nüfusunun bir kısmının Saraycık'a göç etmiş olabileceğini düşündürmektedir (Samaşev vd., 2008: 33).

Şiban'ın torunlarından Hızır Han'ın hükümdarlık döneminden itibaren siyasi otorite uzun bir süre boyunca bu hanedanın temsilcilerinin kontrolüne geçmiştir. Hızır Han, daha önce Sırderya Nehri'nin ötesinde, merkezi Sıgnak olan Orda Han'ın soyundan gelenlerin topraklarına komşu bir ulusun hükümdarı olarak hüküm sürmüştür. Hükümdarlığı sırasında kendisine bağlı olan Azak, Saray el-Cedid, Gülistan ve Harezm gibi şehirlerde kendi adına sikkeler darp ettirmiştir. Saraycık'ta ise XIV. yüzyılın ikinci yarısının başlarındaki karışıklık dönemine ait sikkeler bulunmuştur. Saraycık'ta, Hızır Han'a ait ve 761 Hicri (1359-1360) yılında darp edilmiş sikkeler bulunmuştur (Muhamadiyev, 1983: 19).

Saraycık'ta bulunan Saray el-Cedid'de darp edilmiş büyük miktardaki bakır sikkeler, Hızır Han'ın hükümdarlık dönemine tarihlenmektedir. Bununla birlikte 9. Şekildeki 1, 2 ve 3 numaralı örnekleri gibi bazı sikke tipleri, Altın Orda'nın diğer şehirlerindeki koleksiyonlarda bulunmamaktadır. Bu durum, söz konusu sikkelerin Hızır Han'ın hükümdarlığının sonlarında veya daha sonraki bir dönemde, ancak onun damgalarının kullanılmasıyla Saraycık'ta darp edilmiş olabileceğini düşündürmektedir (Samaşev vd., 2006: 85).

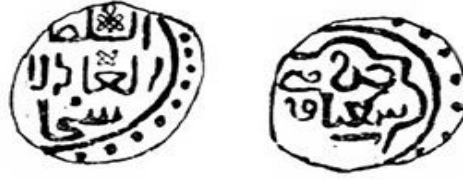
Şekil 9. Saraycık'ta bulunan Saray el-Cedid şehrinde basılmış, Hızır Han dönemine ait bakır sikkelerden örnekler. Görselde sikkelerin ön ve arka yüzleri yer almaktadır. Çapları: 1-22, 2-20, 3-21 mm; ağırlıkları: 1- 2.05, 2-1.53, 3- 1.72 gramdır (Samaşev vd., 2006: 153-154).

1366 yılında, Hızır Han'ın torunlarından Aziz Şeyh tahta çıkmıştır ve üç yıl boyunca hüküm sürmüştür. Aziz Şeyh döneminde sikkeler, ağırlıklı olarak Gülistan ve Saray şehirlerinde darp edilmiştir. Saraycık'ta, Hızır Han dönemine tarihlenen bir sikke definesi tespit edilmiştir. Define, 144 gümüş ve 12 bakır sikkeden oluşmaktadır. Bakır sikkeler Hızır Han adına (1359-1361), gümüş dirhemler ise Tokta Han'ın (1310) hükümdarlığından Aziz Şeyh'in (1365-1367) hükümdarlığına kadar uzanan dönemde Saray el-Mahrusa, Saray el-Cedid, Gülistan ve Orda şehirlerinde darp edilmiştir. Define, kerpiç bir duvarın yıkıntılarının yanında, 15 cm derinlikte bulunmuştur. Dış kısımda yer alan sikkelerin üzerinde geniş örgü desenli bir kumaşın izleri korunmuştur. Ayrıca define içinde dört stilize tomurcuk motifine sahip kare biçimli altın plakalar da yer almıştır (Samaşev vd. 2006: 85).

1371 yılında kısa bir süre için Altın Orda tahtına çıkan Tulunbek Hanım'a ait sikkeler de yerleşimde tespit edilmiştir (Ahmetova, 2022: 116). 1370'lerin ortalarında Urus Han, Ak Orda ile Altın Orda'yı tek bir devlet

altında birleştirme girişiminde bulunmuştur. 1374-1375 yıllarında Aşağı İtil şehirlerini ele geçiren Urus Han, Emir Timur'un Maverünnehir'de güçlenmesi ve Toktamış'ın Ak Orda topraklarına düzenlediği askeri saldırılar nedeniyle bu şehirleri valilerine bırakarak Sırderya Nehri kıyılarına çekilmek zorunda kalmıştır (Tizengauzen, 1941: 131; Baypakov vd., 1998: 109; Kafalı, 1979: 417-418; Şâmi, 1987: 192-195; Yezdi, 2019: 156-157).

Urus Han'ın sikkelerinin tanımlanması (Şekil 10), bu dönemde sikkelerin aynı zamanda Mamay'ın ordusunun hanı olan Muhammed Bulak'ın (1370-1376) adına da basılmış olması nedeniyle zorluk taşımaktadır. Kaynaklarda, "Mamay, kendi ordusunda başka bir han olan Mamat Sultan'ı oturtmuştu" ifadesi yer almaktadır (Muhamadiev, 1983: 95). Muhammed-Bulak, kendisinden hemen önce Mamay'ın ordusunda çok kısa bir süre hüküm süren Abdullah'ın yerini almıştır. Bu hanlara ait sikkeler, tasarımlarında birçok benzerlik göstermektedir ve bu sikkelerin basımında Mamay'ın ordusunda görev yapan aynı mühür ustasının çalışmış olabileceği düşünülmektedir (Samaşev ve Plahov, 2017: 265).

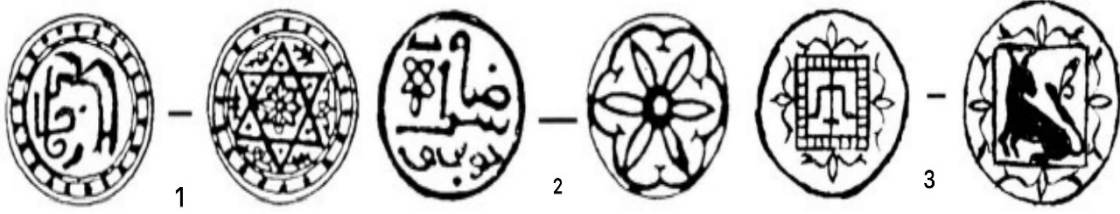
Şekil 10. Saraycık'ta bulunan, Sığnak'ta basılmış Urus Han dönemine ait bir gümüş sikke örneği. Görsele sikkenin ön ve arka yüzü yer almaktadır. Çapı 20 mm, ağırlığı 1,54 gramdır (Saveliev, 1858: 233).

Saraycık, Altın Orda'da hem siyasi hem de dini-ideolojik açıdan büyük bir öneme sahip olup iktidar mücadelesi veren grupların sürekli dikkatinde olmuştur. 1370'li yılların başlarında, Şiban soyundan gelen Aybek'in mülküne dâhil olmuş ve 1374 yılında Aybek, Ali Hoca ve İlban Han adına Saraycık'ta kendi sikkelerini darp ettirmiştir (Savelyev, 1858: 229). 1375 yılında şehir, Aybek'in oğlu Kari Han'ın kontrolüne geçmiş, ardından kısa bir süreliğine, iki yıl boyunca (1377-1378) hükümdarlık yapan ve zamanının büyük kısmını askeri seferlerde geçiren Şiban soyundan Arapşah'ın eline geçmiştir (Fedorov-Davidov, 1973: 135-136; Safargaliyev, 1960: 383; Savelyev, 1858: 229). Ancak Saraycık'tan çıkan kapsamlı nümizmatik materyaller arasında bu geçici hükümdarlara ait herhangi bir sikke bulunmamıştır. Bununla birlikte, Mamay'ın Aşağı İtil üzerindeki iddialarına ve Timur'un Altın Orda topraklarına yönelik tehditlerine başarıyla karşı koyan, karışıklık döneminin güçlü hanlarından biri olan Muhammed Urus'a ait yaklaşık on dirhem ve bakır sikke tespit edilmiştir (Muhamadiyev, 1983: 95).

Toktamış Han'ın iktidara gelmesiyle birlikte Altın Orda'daki "Büyük Karışıklık" dönemi sona ermiştir (Kamalov, 2012: 232). Ancak Toktamış'ın tahta çıkışı son derece zorlu bir süreç olmuştur. Babası Tuli Hoca, ulusundaki insanları Altın Orda'nın büyük güç çıkarları doğrultusunda savaşa göndermeyi reddettiği için Urus Han tarafından öldürülmüştür. Toktamış, hayatını kurtarmak için Semerkand'a kaçmış ve Emir Timur'a sığınmıştır. Timur, Orta Asya'da bölünmüş ve çatışmalarla zayıflamış toprakları birleştirmeyi amaçlamakla birlikte, rakiplerini ortadan kaldırmayı ve bağımsız komşularını zayıflatmayı hedefleyen uzun vadeli stratejik bir politika izlemiştir. Bu amaç doğrultusunda Ak Orda ve Moğolistan'a birçok kez sefer düzenlemiştir. Toktamış'ın Timur'a sığınması, bu planlar açısından son derece uygun bir fırsat olmuştur. Urus Han'ın Altın Orda'da bulunduğu sırada Toktamış Timur'un ordusuyla Ak Orda topraklarına girmiştir. Yapılan anlaşmaya göre, kazanılacak zaferin ardından Şabran, Otrar, Sığnak ve Saraycık şehirlerinin Toktamış'a bırakılması öngörülmüştür. Ancak Toktamış, dördüncü seferde, Urus Han'ın ölümünden sonra hedefine ulaşabilmiş ve 1376 yılında Sığnak'ı ele geçirerek burada han ilan edilmiştir (Savelyev, 1858: 63).

Timur, Harezm, Moğolistan ve İran'daki komşularıyla savaşlarını sürdürürken Toktamış, Ak Orda feodallerinin desteğiyle Altın Orda'da iktidarı ele geçirmiş ve Timur'un en önemli rakiplerinden biri haline gelmiştir. Toktamış adına Altın Orda'nın tüm darphanelerinde sikkeler basılmaya başlanmıştır. Hükümdarlığının ilk yıllarında Toktamış, gümüş sikkelerin ağırlığını tüm devlet genelinde (Harezm dışında) 1,30 gram olarak standartlaştıran bir para reformu gerçekleştirmiştir (Fedorov-Davidov, 2003: 17). Harezm'de ise sikkeler 1,50 gram ağırlığında darp edilmiştir. Bu sikkelerden biri Saraycık'ta bulunmuştur. Toktamış döneminde Saraycık'ta yeniden gümüş

ve bakır sikkeler darp edilmiştir. Saraycık'ta üretilen bakır pulların üzerlerinde çiçek motifleri ve arkaya dönük başıyla oturan bir hayvan figürü bulunmaktadır (Şekil 11). Bu döneme ait Saraycık pulları, Ordu Muazzam, Saray, Saray al-Cedid, Harezm ve Gülistan gibi şehirlerden gelen pulları miktar açısından geride bırakmıştır (Samaşev vd. 2006: 86).

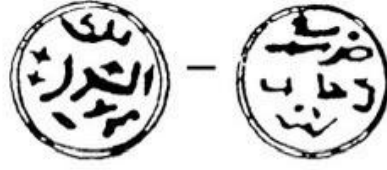
Şekil 11. Saraycık'ta Üretilen Bakır Pullar. Çapları: 1-15, 2-14, 3-19 mm; ağırlıkları: 1-0.83, 2- 0.68, 3-1.45 gramdır (Samaşev vd., 2006: 162).

Nitekim arkeolojik ve nümismatik bulgular, Saraycık'ın Toktamış dönemiyle birlikte Altın Orda içerisindeki ekonomik ve siyasî önemini artırdığını ortaya koymaktadır. Cüçi Hanlığı'na ait Saraycık Darphanesi ise bu bağlamda, XIV. yüzyıl ile XV. yüzyılın ilk yarısı arasında aktif şekilde faaliyet göstermiştir. Günümüzde yapılan kazılar ve arkeolojik değerlendirmelere göre, Saraycık şehir kalıntılarının bulunduğu alanda XIII. yüzyıldan daha erken bir döneme ait para kullanımı ya da malî ilişkilerle dair herhangi bir iz saptanamamıştır. Saraycık adıyla anılan darphane, para basım faaliyetlerine oldukça geç bir tarihte başlamış olup mevcut verilere göre bu süreç ancak H. 763 / M. 1361–1362 yıllarında başlamıştır (Petrov vd., 2023: 48-49).

1380'lerin ikinci yarısında, Saraycık'ta Emir Timur adına Semerkand'da darp edilmiş sikkeler görülmeye başlanmıştır. Bu durum, Toktamış ve Emir Timur arasında siyasi ve askeri rekabetin yoğunlaştığı bir dönemde meydana gelmiştir. Bu çatışmalar sırasında Toktamış'ın kontrolü altındaki Harezm'de yer alan Ürgenç gibi şehirler yok edilmiştir. Timur'un biyografi yazarı İbn Arabşah, Timur'un "ordusunun öncülerinin Azak'a kadar ulaştığını ve Saray, Saraycık, Hacı Tarhan ve çevresindeki tüm bölgeleri yok ettiğini" yazmaktadır (Tizengauzen, 1841: 466). Ancak arkeolojik araştırmalar, yıkımın ardından şehrin yaşamının kesintiye uğramadığını ortaya koymaktadır. Saray temeline bitişik olan bazı odaların restore edildiği tespit edilmiştir. XV. yüzyılın başlarında, yıkılmış yapıların kalıntıları üzerinde yeni yapılar inşa edilmiş olup bu yapılar, tipolojik açıdan önceki dönemlerdeki evlerin mimari özelliklerini yansıtmaktadır (Samaşev vd., 1998: 241). İbn Arabşah'ın çağdaşı İranlı tarihçi Şerefeddin Yezdi de bu bilgileri desteklememektedir. Yezdi'ye göre, Timur, kalabalık bölgelerde pusulardan çekindiği için Yayık Nehri'nin üst kısımlarından geçerek Toktamış'ın ordusuyla yüzleşmek için ilerlemiştir (Yezdi, 1923: 427).

Nümizmatik materyallere dayanarak, Saraycık'taki en büyük yıkımların XV. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiği ortaya konulabilmektedir. Bu dönem, Altın Orda tahtı ve devletin stratejik merkezlerini ele geçirmek için Orda Ecen, Tokay Timur ve Şiban soyundan gelen Cüçi hanedanının üç kolu arasında yaşanan yoğun bir mücadele dönemidir. Sadece 1400-1417 yılları arasında Altın Orda'da sekiz han değişmiştir (Safargaliyev, 1960: 179).

Bu döneme tarihlenen V. temel kazı alanının üst tabakalarında, katalogda bakır pullar sıkça bulunmuştur (Şekil 12). Bu sikkeler, Saraycık dışında neredeyse hiçbir yerde tespit edilmemiştir. Saraycık'ta bu türden yaklaşık otuz sikke bulunmuş olup, bu durum onların yerel bir üretim olduğunu düşündürmektedir. Sikkelerin darp kalitesi düşüktür; yazılar kaba ve şematik bir şekilde işlenmiştir. Ancak bu sikkelerin miktarı, onları bastıran hanın belirli bir ekonomik güce sahip olduğunu göstermektedir. Sikkelerdeki han isminin yazılış biçimine dayanarak, bu paraların Emir Edige'nin desteklediği Pulad Han (1406/1407-1410/1411) tarafından basılmış olabileceği öne sürülmektedir. Ayrıca, 1413/1414 ile 1419/1420 yılları arasında hüküm süren Derviş Han'ın da Saraycık'ta kendi adına sikkeler bastırıldığı bilinmektedir (Safargaliyev, 1960: 192).

Şekil 12. V. Kazı Alanından Bulunan XV. Yüzyıla Ait Saraycık'ta Basılan Bakır Sikke. Çapı 15 mm, ağırlığı 0.63 gramdır (Samaşev vd., 2006: 163).

XIV. yüzyılın sonunda Mangıt Emiri Edige, Ceyhun ve Yayık nehirleri arasında Mangıt-Kıpçak boylarının bağımsızlaşma sürecini başlatmıştır. Edige'nin torunları döneminde, merkezi Saraycık olan bağımsız Nogay Ordası şekillenmiştir. Han soyundan gelmemesine rağmen, “çok geniş bir akraba ve hane halkına sahip olan” ve aynı anda 200.000 kişilik bir ordu çıkarabilen Edige, Altın Orda tahtına istediği hanları çıkarıp indirme gücüne sahipti: “Emir verdiğinde kimse ona karşı çıkmaz, sınır koyduğunda kimse bu sınırı geçemezdi” (Tizengauzen, 1884, s. 467, 472; Muhamadiyev, 1983, s. 119). Edige, Timur-Kutluk, Şadibek, Pulad ve Derviş gibi Ak Orda'nın Çingiz soyundan gelen hanları Altın Orda tahtına çıkarmış ve devlet yönetiminde onların adına söz sahibi olmuştur. Edige, 1420 yılında bir çatışmada yaralanmış ve Saraycık yakınlarında Yayık Nehri'nde boğulmuştur. Bir rivayete göre, cesedi düşmanları tarafından sudan çıkarılmış ve “kaderine terk edilmiştir” (Tizengauzen, 1884: 473).

Edige'nin oğlu Nuraddin (1426-1440) ve torunu Vakas döneminde Saraycık, bağımsız bir devlet olan Nogay Ordası'nın siyasi ve ekonomik merkezi olarak önemini daha da artırmıştır (Baypakov vd., 1998: 164).

Kasım Han (1511-1521) döneminde Kazak Hanlığı, siyasi ve ekonomik anlamda en güçlü dönemlerinden birini yaşamıştır. Bu dönemde Hazar Denizi ve Yayık Nehri çevresindeki bozkırlar hanlığın topraklarına dâhil edilmiş, Saraycık kısa bir süreliğine hanlığın başkenti olmuştur. Kaynaklara göre, Kasım Han Saraycık'ta vefat etmiş ve burada defnedilmiştir (Baypakov vd., 1998: 374).

Doğu topraklarında bağımsızlık mücadelesine bağlı olarak yaşanan gelişmeler, Kazak hanlarını Saraycık'ı terk etmeye zorlamış ve şehir kısa sürede yeniden Nogay Ordası'nın merkezi hâline gelmiştir. Nogay Ordası'nın ana toprakları İtil ile Yayık nehirleri arasında bulunmuştur. Ancak Kasım Han'ın halefi Haknazar Han (1538-1580) döneminde, 1568 yılında Saraycık yeniden Kazak Hanlığı'nın topraklarına katılmıştır (Karibayev, 2014: 363).

XV. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Saraycık'ın yerleşim alanlarında belirgin değişiklikler meydana gelmiştir. Şehrin batı kısmındaki yerleşim alanları zamanla terk edilirken, nüfusun büyük kısmı güneydoğuya, günümüzde Soroçinka olarak bilinen ve şehrin batı kısmından ana merkeze doğru dolanan Yayık Nehri kolunun çevresine yoğunlaşmıştır. Bu bölgede yapılan kazılarda (Kazı II ve XII), XV-XVI. yüzyıllara tarihlenen konut kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu kazılarda tespit edilen sikkeler, Bulgar, Orda, Bik-Bazar, Kırk Yer ve Bahçesaray şehirlerinde darp edilmiştir. Toprak altından çıkarılan buluntular arasında, Sırderya'nın orta akışındaki şehirlerin bakır pullarına benzeyen örnekler bulunmaktadır. Bu pullar arasında daha önce bilinmeyen türler de yer almakta olup, üzerlerinde tamga ve henüz okunamamış yazı parçaları bulunmaktadır. Bu tür pullardan bir kısmının Saraycık darphanesinde basıldığı öne sürülebilir (Tasmagambetov ve Samaşev, 2001: 71).

Kesin olarak bilinen bir gerçek, şehrin asıl gelişiminin 1310'lu yıllarda başladığı ve bu dönemde önemli bir kültürel ve ekonomik canlanma yaşadığıdır. Saraycık'ta kendi sikkelerini darp etme işlemi 1360'lı yıllarda başlamış ve zaman zaman kesintiye uğrasa da XV. yüzyıla kadar devam etmiştir.

3. SONUÇ

Saraycık, Avrasya'nın stratejik kavşak noktalarından biri olarak, kuruluşundan yıkılışına kadar askeri, ticari ve siyasi ilişkilerin merkezi bir parçası olmuştur. Yerleşim alanından elde edilen nümizmatik bulgular, XIII. yüzyılın sonundan XVI. yüzyıla kadar olan dönemde şehrin Altın Orda bölgeleriyle olan bağlantılarını ve komşu devletlerle olan etkileşimlerini ortaya koymaktadır.

Saraycık'ta bulunan sikkeler, şehrin ekonomik ve siyasi kimliğini yansıtmaktadır. Mengü Timur dönemine ait en eski sikkeler, Altın Orda'nın Moğol mirasından koparak İslamiyet'i benimseme ve bağımsız bir kimlik inşa etme sürecine işaret etmektedir. Tokta Han döneminde gerçekleştirilen para reformları ise, ticaretin genişlemesine ve ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik önemli adımlar olarak öne çıkmaktadır. Bu reformlar, Altın Orda'nın merkezîyetçi yönetim anlayışını ve yerel ekonomileri entegrasyon çabasını açıkça göstermektedir.

Özbek Han ve Canibek Han dönemlerinde Saraycık, Altın Orda'nın en parlak dönemlerine tanıklık etmiş ve bölgedeki merkezi rolü pekişmiştir. Bu dönemlerde şehrin, Altın Orda başkentlerinde ve diğer komşu devletlerde basılan sikkelerin yoğun şekilde dolaşıma girdiği, Saraycık'ın uluslararası ticaret yollarındaki konumunu güçlendirdiği görülmektedir. Ancak Altın Orda'nın çöküş sürecinde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve ekonomik gerileme, sikke üretiminde azalma ve kalite düşüşüyle kendini göstermiştir. Toktamış Han döneminde bu durum kısmen iyileştirilmiş olsa da, Özbek ve Canibek hanlar dönemindeki seviyeye ulaşmak mümkün olmamıştır.

Saraycık, sadece ticari bir merkez değil, aynı zamanda dini ve siyasi bir merkez olarak da önemli bir işlev görmüştür. Altın Orda hanlarının bazıının burada defnedilmiş olması, şehre manevi bir anlam katmış ve onu bir panteon haline getirmiştir. Altın Orda'nın çöküşünden sonra da Saraycık, Nogay Ordası ve Kazak Hanlığı dönemlerinde merkezi konumunu korumuş, tarih boyunca stratejik önemini sürdürmüştür. Bu süreklilik, Saraycık'ın yalnızca Altın Orda'nın değil, aynı zamanda Avrasya'nın siyasi ve ekonomik yapısındaki etkisini de ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Saraycık, nümizmatik veriler ışığında Altın Orda döneminin askeri, ekonomik ve kültürel yapısının anlaşılmasında önemli bir kaynak sunmakta ve bölgesel güç merkezi olma niteliğini tarih boyunca koruduğunu kanıtlamaktadır.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The author of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the author).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

KAYNAKÇA

- Ağat, N. (1976). *Altınordu (Cuçi Oğulları) Paraları Kataloğu 1250–1502: Ek Olarak Şecere ve Tarih Düzeltmeleri*. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Ahmetova, U. T., A. Turaruli, ve A. J. Jumabaev. (2022). "2021 Jılı Ortağasırlıq Sarayşık Qalasında Jürgizilgen Arheologiyalıq Kazba Jumıstarı", *Kazakstan Arheologiyası*, 2/16, 111-120.
- Akıncı, M. (2020). "Altın Orda'nın Ticari-Ekonomik İlişkileri ve Kent Kültürü (Yeni Saray ve Saray El-Cedid Örneğiyle)", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3/2, 469-473.
- Battûta, Ebû Abdullah Muhammed İbn. (2004). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev: S. Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Baypakov, K. M., M. K. Kozıbayev, B. E. Kömekov, ve K. A. Pişulina. (1998). *Kazakstan Tarihi*, C. 2, Atamura, Almatı.
- Bostancı, F. (2021). "Altın Orda Devleti'nde Yerleşik Hayatın İlk İzleri: Saray Şehri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 229–240.
- Bostancı, F. (2021). *Berke Han Dönemi Altın Orda Devleti Tarihi (1256–1266): Siyaset–Kültür–Din*. Efe Akademi Yayınevi, İstanbul.
- Diler, Ö. (2006). *İlhanlar: İran Moğollarının Sikkeleri*. Mas Matbaacılık.
- Dzhanguzhiyev, M. S., G. Zh. Balzhanova, ve G. S. Sarkulova. (2024). "Sarayşık - Dalalık Örkeniyet Eskertkişi", *Bulletin of History KAZNU*, 1/112, 186-193.
- Ebülgazi Bahadır Han. (2020). *Şecere-i Türk (Türk'ün Soyağacı)*, (Çev: A. Acaloğlu), Selenge Yayınları, İstanbul.

- Fedorov-Davidov, G. A. (1965). "Numizmatika Horezma Zolotoordinskogo Periyoda", *Numizmatika I Epigrafika*, 1/5, 123-145.
- Fedorov-Davidov, G. A. (1973). *Obşestvennyy Stroy Zolotoy Ordı*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskva.
- Fedorov-Davidov, G. A. (1976). *İsskustvo Koçevnikov i Zolotoy Ordı*, İskustvo, Moskva.
- Fedorov-Davidov, G. A. (2003). *Denezhnoe Delo Zolotoy Ordı*, Nauka, Moskva.
- Gonçarov, E. Yu. (2001). "O Gorodişe Sarayçuk", *Dialog Kultur Evrazii: Problemi Istorii i Arheologii*, 2/17, 179-187.
- Gonçarov, E. Yu. (2005). "Monetnoye Obraşçeniye Goroda Sarayçuk v Sredniye Veka", *Trudi Mezhdunarodnih Numizmatičeskikh Konferentsii: Moneti I Denezhnoye Obraşçeniye v Mongolskikh Gosudarstvah XIII-XV Vekov*, Numizmatičeskaya Literatura, 9-12.
- Gündoğdu, A., ve Çınar, S. (2018). "Osmanlı Tarihi Tölkujattarında Deşti Kıpçak jane Sarayşık Kalaşığı", *Al-Farabi Kazak Millî Üniversitesi Bulletin*, (3)102, 40-56.
- İvanov, N. N. (2000). "Monetniye sbory v arkheologicheskom marshrute Khorezmskoy ekspeditsii 1966 goda", *Drevnosti Povoljya i drugih rayonov*, 3, *Numizmaticheskii sbornik*, Baskı 2, Nijniy Novgorod.
- Kafalı, M. (1976). *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Kafalı, M. (1979). "Toktamış", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XII/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 412-420.
- Kalan, E. (2012). "Nümismatik materyallere göre İslamlaşma süresinde Altın Orda Hanlarının kullandığı isim ve unvanlar (1227-1357)", *Karadeniz Araştırmaları*, 33, 23-34.
- Kamalov, İ. (2003). *Moğolların Kafkasya Politikası*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kamalov, İ. (2009). *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Karibayev, B. B. (2014). *Kazak Handığının Kuruluşu*, Sardar, Almatı.
- Kemaloğlu, İ. (2012). "Toktamış Han", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 231-232.
- Klovov, V. B., ve Lebedev, V. P. (2002). "Monetniy kompleks Selitrennogo Gorodişça", *Drevnosti Povoljya i drugih rayonov*, 4, C. 3, Nijniy Novgorod.
- Kurat, A. N. (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Murat Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Muhamadiev, A. G. (1983). *Bulgaro-Tatarskaya Monetnaya Sistema XII - XV Veka*, Nauka, Moskva.
- Nizamüddin Şâmi. (1987). *Zafernâme*, (Farsçadan çev. N. Lugal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Orta, F. (2014). "Berke Han Zamanında Altın Orda Hanlığı-İlhanlı Hanlığı İlişkileri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 56(334), 61-64.
- Ötemiş Hacı. (2020). *Cengiz-Name* (Haz: İ. Kemaloğlu), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Pegolotti, F. (1936). *La pratica della mercatura*, (Ed: A. Evans), Cambridge: The Academy, London.
- Petrov, P. N., N. A. Atıgajev, ve J. M. Beltenov. (2023). *Dengi na "Şelkovom putı" (Territoriya Kazahstana, XIII-XIV vv.)*. TSGM RK, Almatı.
- Petrov, P. N., U. T. Akhmetova, ve A. Zh. Zhumabayev. (2022). "Numizmatičeskiye Nahodki v Srednevekovom Gorode Sarayçuk po Rezul'tatam Arkheologicheskikh Issledovaniy, Çast' I", *MAIASP*, 1/14, 382-404.
- Petrov, P. N., U. T. Akhmetova, ve A. Zh. Zhumabayev. (2023). "Numizmaticheskkiye Nakhodki v Srednevekovom Gorode Saraychuk po Rezul'tatam Arkheologicheskikh Issledovaniy, Çast' II", *MAIASP*, 1/15, 857-872.
- Safargaliyev, M. G. (1960). *Raspad Zolotoy Ordı*, Mordovskoye Knizhnoye İzdatel'stvo, Moskva.
- Samaşev, Z. S., ve Plahov, V. V. (2017). "Ob Odnom Arhitekturnom Komplekse Saraycika", *Materialı Plenarnogo Zasedaniya Mezhdunarodnoy Nauchno-Praktičeskoy Konferentsii «Istoriya Tsivilizatsii I Duhovnoy Kulturi Koçevnikov»*, Vol. 1, Pavlodar, 240-245.
- Samaşev, Z. ve Tasmagambetov, İ. (2001). *Saraycık*, Berel, Almatı.
- Samaşev, Z., D. Kojakov, ve D. Talev, (1998). "Saraycık: Problemi Isledovaniya Velikogo Goroda", *Problemi Izuçeniya i Sohraneniya Istoričeskogo Naslediya*, 2/4, 240-245.
- Samaşev, Z., O. Kuznetsova, ve V. Plahov. (2008). *Sarayşıktan Kış Buyumdarı*, A. Margulan Atındağı Arheologiya İnstitutı, Almatı.

- Samaşev, Z., R. Burnaşev, N. Bazılhan, ve V. Plahov, (2006). *Moneti Saraycıkı*, Grapho-art, Almatı.
- Saveliev, P. S. (1858). *Moneti Djuçidskiye, Djagataiskiye, Djelayridskiye i Drugiye, Obraschavshiye v Zolotoy Orde v Epohu Tohtamışa*, AN, Sankt-Peterburg.
- Şerefüddin Ali Yezdi. (2019). *Emir Timur (Zafernâme)*, (Çev. ve not. A. Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Singatullina, A. Z. (2003). *Djuçidskiye Moneti Povoljskih Gorodov*, Zaman, Kazan.
- Tizengauzen, V. (1884). *Sbornik Materialov Otnosyaşihhsya k İstoriyi Zolotoy Ordı*, C. I, İzdaniye Stroganova, Sankt-Peterburg.
- Tizengauzen, V. (1941). *Sbornik Materialov Otnosyaşihhsya k İstoriyi Zolotoy Ordı*. C. II, AN SSSR Yayınları, Moskva.
- Yezdi, Şerafüdin Ali. (2023). *Emir Timur (Zafername)*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Yuvalı, A. (2004). “Mengü Timur”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 138.